H E T F O R U M O V E R T H E O R E T I S C H E G E S C H I E D E N I S

frank ankersmit.

Met Clio is het dezer dagen vreemd gesteld. Het schijnt, dat de dochter van Jupiter en de godin Herinnering op het punt staat haar traditionele peplos, lauwerenkroon en trompet te verruilen voor een prozaïscher kleed plus computer en modelbegrip. Onderwijl bevindt zij zich in een staat van naaktheid, welke de hartstocht van haar kleersnijders (die tegelijk haar minnaars zijn) weliswaar hoog doet oplaaien, maar die juist daardoor weinig garantie biedt voor de zuiverheid van hun voorstellen. Het is te hopen, dat deze onderling zo naijverige kleersnijders, hoewel zij allen hetzelfde doel nastreven (namelijk: Clio voor zichzelf te bezitten), het toch spoedig eens zullen worden, tenminste voordat Clio aan een longontsteking overleden is. Maar ik ben bang, dat het onkies zou zijn deze metafoor langer te hanteren; en aangezien het gelukkig zo gesteld is, als we Plato mogen geloven, dat alles wat zich in het hemelse Rijk der metaforen afspeelt zijn correcte afspiegeling vindt in de aardse werkelijkheid hier beneden ("Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis"), dan zullen we ons zeker in eerste aanleg kunnen vergenoegen met een blik op wat zich in dit ondermaanse afspeelt.

Welnu, veel van wat historici doorgaans als functie en aard van hun vak zagen, is de afgelopen tien jaar ter discussie komen te staan. Een zogenaamde "humanistische" geschiedschrijving wordt door een aantal historici en filosofen als "onwetenschappelijk" van de hand gewezen; daarnaast wordt een aansluiting bij de methodes van de sociale wetenschappen bepleit: "history as a social science" is het devies. Daar tegenover staan de gebanvloekte humanistische historici zèlf, het goed recht van een sociaal-wetenschappelijke geschiedschrijving wordt weliswaar soms, maar meestal niet door hen bestreden. Wèl zijn ze het er allen over eens, dat een beperking van alle geschiedbeoefening tot alleen sociaal-wetenschappelijke geschiedschrijving onder eliminatie van alle meer gebruikelijke genres als intellectuele, diplomatieke, culturele geschiedenis etc. verwerpelijk is. Talloze diepzinnige vragen, die hun vertakkingen hebben tot ver op het terrein van de (weten-

schaps-) filosofie, hangen nauw samen met deze fundamentele strijdvraag: humanistische geschiedschrijving, of "history as a social science"; karikaturaal: eruditie of graanprijzen. Vragen, die de historici nu veel intenser bezighouden, dan dat dat in het recente verleden het geval was. Het belang van de theoretische geschiedenis lag toen voornamelijk daarin, dat zij een uitermate geschikte stof ter bespreking bieden kon bij ceremoniële gelegenheden als inaugurele redes, openbare lessen of afscheidcolleges. Ter stichting van een bij voorbaat tevreden auditorium (met een welverzorgde receptie of maaltijd in het vooruitzicht) werd dan een wijs betoog gehouden over de lessen, die onze moderne, jachtige tijd uit de geschiedenis leren kan, over de onvermijdelijke subjectiviteit van de historicus (een onderwerp, even onvermijdelijk als de subjectiviteit zelf), aan de continuïteit, die verleden en heden aan elkander bindt, of over de dialectiek van vrijheid en historische bepaaldheid van het menselijk handelen. Maar met de geschiedwetenschappelijke praxis hadden deze elegante en op smaakvolle wijze voorgedragen oraties doorgaans niets van doen.

Zij het een goed, zij het een slecht teken voor de geschiedbeoefening, dit is nu anders geworden. De ruzie tussen humanisten en sociaal-wetenschappelijke historici over theoretische zaken heeft wel degelijk grote betekenis voor de geschiedwetenschappelijke praxis en de criteria, waarmee de waarde van geschiedkundige publikaties moet worden vastgesteld. Het is daarom zeker ook voor de doorsnee-historicus, zelfs wanneer hij geen theoretische ader heeft, toch van eminent belang minstens kennis te nemen van deze tegenwoordige gedachtenwisseling. En het is om dezelfde redenen, dat het Ubbo-bestuur er goed aan heeft gedaan een forum over theoretische geschiedenis te organiseren, waar naar alle waarschijnlijkheid (hoewel niets voorspelbaar is) juist de controverse "history as a social science" versus humanistische geschiedschrijving het voornaamste geschilpunt zal zijn.

Nu iets over de opzet van het forum. Twee vraagstellingen zullen daar aan de orde komen, welke ik hieronder heel kort apart zal inleiden.

I

In de eerste plaats wordt aan het forum de vraag voorgelegd, wat zij onder het begrip "theorie der geschiedenis" zouden willen verstaan en wat voor plaats zij aan de theorie der geschiedenis in het studieprogramma toe zouden willen kennen. Gewoonlijk denkt men zich de theoretische geschiedenis als de

volgende beide terreinen omvattend:

a)- de speculatieve geschiedfilosofie. Hier gaat het om vragen als naar het wezen en de zin van de geschiedenis. Is er een mechanisme in het historisch proces werkzaam, dat de totaliteit van het historisch gebeuren draagt en bepaalt en dat als zodanig gelden kan als "het wezen van de geschiedenis": bijvoorbeeld de hand van God (Augustinus), de noodzaak van vooruitgang (Condorcet), de zelfontvouwing van de geest (Hegel), klassestrijd (Marx), het eb en vloed van de beschavingen (Toynbee)? Heeft men het "wezen" van het historisch proces voor zich vastgesteld, dan liggen speculaties over het toekomstig verloop van de geschiedenis voor de hand; het bereiken van het einddoel, in de richting waarvan het historisch proces zich beweegt, geeft dan de zin van de geschiedenis.

b)- de analytische (of kritische) geschiedfilosofie. Deze vorm van geschiedfilosofie poneert niets met betrekking tot het historisch proces zelf, zoals de speculatieve geschiedfilosofie dat wel doet, maar beperkt zich, na een verwerping van de mogelijkheid van de speculatieve geschiedfilosofie, bescheiden tot een analyse van de geschiedbeoefening. Hier gaat het om een analyse van wat historici in feite doen (of desnoods, van wat historici zouden behòren te doen), om een onderzoek naar de "historical language" (de geschiedwetenschappelijke taal), zoals de Angelsaksische filosofen het zouden formuleren. Men kan hierbij denken aan vragen als: hoe komt de historicus aan zijn feiten? is hij altijd en onvermijdelijk subjectief, of ligt ook objectieve kennis binnen zijn bereik? zijn er historische wetten ? en natuurlijk bovenal de vraag, hoe verklaren historici, moeten zij daarbij steeds gebruik maken van algemene wetmatigheden (zoals dat in de natuurwetenschappen het geval schijnt te zijn), of moeten historici ook nog hun voordeel doen met een geheimzinnig soort intuïtie, door de Duitsers "verstehen" genoemd, door middel waarvan we "aan kunnen voelen" waarom iemand in het verleden een bepaald besluit nam of een bepaalde handeling verrichte ? En tenslotte, hoe toch verhoudt de geschiedenis zich tot het geheel van de sociale wetenschappen; behoort zij daar ook toe, of is de geschiedbeoefening geen wetenschap en ligt zij daarom tenminste gedeeltelijk buiten de sociale wetenschappen?

II

Dit brengt ons reeds tot de tweede vraagstelling, welke aansluit bij de

meeste discussies van tegenwoordig in het vlak van de theoretische geschiedenis (zie inleiding hierboven). Uitgaande van de veronderstelling, dat de geschiedbeoefening in zijn traditionele vorm niet voldoet aan eisen van wetenschappelijkheid, zoeken een aantal historici en filosofen zowel in het historisch materiaal een onderzoeksobject af te bakenen alsook een op de sociale wetenschappen geënte methodiek te construeren, zodanig dat de hier op gefundeerde vorm van geschiedkundig onderzoek wèl voldoet aan bepaalde eisen van wetenschappelijkheid. Soms wordt dat onderzoeksobject gevonden in wat in de geschiedenis lange tijd (decennia of zelfs eeuwen) invariant is (de "longue durée") en toch steeds als een permanent aanwezig grondpatroon allerlei sociale, economische en culturele verschijnselen in zo'n lange periode doorademt. Dit invariante, dat zijn stempel op al deze historische vormen drukt, denkt men zich dan in termen van structuren en deze structuren kunnen nu vanwege hun alomaanwezigheid (daar worden ze immers op geselecteerd) dezelfde functie van het algemene of het universele vervullen als in de natuurwetenschappen de natuurkundige wet. Wat de hierboven genoemde, op de sociale wetenschappen geënte methodiek betreft, deze kan worden gebruikt om die invariante structuren op te sporen. Gedacht kan worden aan het gebruik van econometrische modellen, taalwtenschappelijke analyses, statistiek, etc..

De reactie van de humanisten hierop is doorgaans nogal defensief. Soms zeggen ze, dat deze sociaal-wetenschappelijke aanpak van de geschiedenis niets nieuws is, maar alleen de vociferaties waarmee die aanpak tegenwoordig gepropageerd wordt. In grote lijnen mag dat zo zijn, maar het gesprek tussen humanisten en de"social- science" -protagonisten is hiermee natuurlijk niet veel verder gebracht. Anders is dat het de beide andere argumenten, welke de humanisten naar voren brengen: (1) waarom is de traditionele geschiedschrijving per se en onontkoombaar on-wetenschappelijk, (2)zo de traditionele aanpak onwetenschappelijk is, geldt dan niet hetzelfde voor "history as a social science" ondanks haar modieuze jasje? Zijn de verschillen tussen de humanistische en de sociaal-wetenschappelijke aanpak niet slechts een nuance-verschil, in ieder geval, methodisch gezien niet dusdanig fundamenteel, dat de demarcatie-lijn van wat wel en geen wetenschap is tussen beiden doorloopt?

Het is duidelijk, dat we nu aangeland zijn bij het vorig jaar verschenen boek van Bertels: "Geschiedenis tussen Struktuur en Evenement". Bertels tracht de historici zoveel mogelijk te doordringen van de noodzaak van sociaal-wetenschappelijke methoden gebruik te maken en hij ziet zijn idealen voor de

geschiedschrijving optimaal verwezenlijkt door de historici van de Franse Annalen-school (vooral Braudel)[x]. Het structuralisme van Lévi-Strauss en Foucault wijst hij aan als de filosofische fundering van hun werkwijze. Voorlopig is de meest scherpe criticus van Bertels boek de Amsterdamse hoogleraar Brands geweest: deze zag Bertels boek als een tot mislukking gedoemde poging allerlei onderling onverenigbare elementen (van hermeneutiek tot hypotheotisch-deductief model, van Marx tot Foucault, van Heidegger tot Apostel) samen te brengen. Het is een gelukkige omstandigheid, dat alleen al deze beide heren, die in geschrifte reeds zo duidelijk te kennen hebben gegeven radicaal met elkaar van mening te verschillen, toegezegd hebben te zullen komen. Dat is op zich al een garantie voor een boeiende discussie.

Daarom, indien U belangstelling hebt voor het vak, dat U studeert en het lot van de naakte Clio U ter harte gaat, zult U onmogelijk vrijdag de 15e maart nog weg kunnen blijven!

---

[x]N.B. een korte, maar toch bijzonder illustratieve weergave van de bedoelingen van de Annalen-School is te vinden in het lovende artikel van Schöffer: I. Schöffer, Nieuwe richtingen in het historisch onderzoek, Tijdschrift voor Geschiedenis 1964, pp. 1-24.